

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sosyal Bilimler Dergisi *Journal of Social Sciences*
Cilt/Volume 10, Sayı/Number 44, Haziran/June 2010, 1-20

Doğu Harekâtı'nın Türk Basınında Yankıları (Vilayât-ı Şarkiye ve Elviye-i Selâse'nin Kurtuluşu)

*Broad Repercussion in Press of Operations on the Eastern Front
(Liberation of Eastern Provinces and Three Provinces)*

Selçuk URAL

Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü
sural25@hotmail.com

ÖZET

Rusya Ekim devriminin ardından savaştan çekilince Kafkas cephesindeki askeri ve siyasi durum Osmanlı devletinin lehine değişmiştir. İttifak devletleri ile Rusya arasında vuku bulan Brest-Litovsk Antlaşması, doğu vilayetleri ile Elviye-i Selâse'nin iadesini öngörüyordu. Fakat Rusya'nın antlaşmadan doğan sorumluluklarını yerine getirmemesi ve Ermeni çetelerinin Türk ahaliyi katletmeye devam etmesi üzerine Türk ordusu harekete geçmekte tereddüt göstermedi. Harekât Türk basını tarafından yakından takip edildi. Gazeteler askeri gelişmeleri resmi bildirimlere dayanarak verirken, vilayetlerin sosyal ve iktisadi durumu ile bölgenin alacağı yeni şekil hakkında çok sayıda yazıya yer ayırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rusya, Vilayât-ı Şarkiye, Elviye-i Selâse, Brest-Litovsk Antlaşması

ABSTRACT

When Russia retreated from war after October Revolution, the military and political situation in Caucasian front changed in favour of Ottoman State. Brest-Litovsk Treaty between Russia and Central Powers envisaged the retrocession of eastern provinces and Three Provinces. However, Russia did not discharge the responsibility based on the treaty and the Armenian gangs began to slaughter Turkish people, so Turkish army did not hesitate to interfere. The operation was followed up by Turkish press. While the newspapers were giving the military occasions based on official reports, many details about the social and economic situation of these provinces were also dealt with.

Keywords: Ottoman State, Russia, Eastern Provinces, Three Provinces, Brest-Litovsk Treaty

Rusya, I. Petro döneminde küresel güce dönüşmeye başladı. Cihan imparatorluğuna dönüşüm çabaları mutlak surette sıcak denizlere inmeyi ve stratejik noktaları ele geçirmeyi gerektiriyordu. Buna göre; Balkanlar, Karadeniz havzası ve Kafkasya öncelikli yayılım alanı kabul edildi. Dolayısıyla ilk iki noktada Osmanlı Devleti, üçüncü noktada ise İran, Rusya'nın hasını konumundaydı¹.

19. Yüzyılın başına kadar Balkanlar'da ve Karadeniz'in kuzeyinde ciddi kazançlar elde eden Rusya, 1801 yılında Gürcistan'ın himayesini üstlenerek Güney Kafkasya'nın istilası için önemli bir köprübaşı elde etti. Rusya-İran mücadelesi Rusya'ya Azerbaycan'ı kazandırırken, Osmanlı Devleti'nin iç

sorunlarla meşgul olması ona bölgede kalıcı hale gelme fırsatı tanıdı. Rusya, Güney Kafkasya'da askeri üstünlüğü ele geçirdikten sonra bütün gücünü ve dikkatini doğu vilayetleri üzerinde yoğunlaştırdı. Bu noktada 1828-1829 Savaşı Türk-Rus mücadelesinde bir dönüm noktasıdır. Bu savaşın sonunda üstünlük tamamen Rusya'nın eline geçmiş oldu².

1877-1878 Savaşı ise Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya'yı yeniden nüfuz sahası haline getiremeyeceğini ve Rusya'yı söküp atamayacağını gösterdi. Yarım asırlık mücadelenin ardından Ahıska, Ahılkelek, Borçalı, Kars, Ardahan ve Batum Rus topraklarına katıldı³.

Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta bitip tükenmez sorunlarla meşgul olması Rus hükümetini nihai darbeyi vurmak için cesaretlendirdi. Tam bu noktada I. Dünya Savaşı aranan fırsat oldu. Sarıkamış Harekâtı'nın başarısızlığı doğu vilayetlerinde Rus istilasının yaşanmasını kolaylaştırdı. Rus sistemi savaşı daha fazla sürdürmedi. İçte yaşanan kargaşalıklar 1917 yılı Şubat ve Ekim aylarında iki büyük ihtilalin yaşanmasına neden oldu. Bolşevik İhtilali, Çarlığı ortadan kaldırırken aynı zamanda Rusya'nın da savaştan çekilmesi anlamına geliyordu⁴.

Aralık 1917'de Sovyet Rusya ile İttifak devletleri arasında başlayan görüşmeler 3 Mart 1918'de antlaşmayla sonuçlandı. Brest-Litovsk Antlaşması Çarlığın yıkılışını tescillerken Osmanlı devletine de doğu vilayetlerini ve Elviye-i Selâse'yi geri alma fırsatı verdi⁵. Osmanlı devlet erkânına göre Brest-Litovsk Antlaşması ile üç hedefe ulaşıldı: Birincisi doğu vilayetlerinin tahliyesi, ikincisi 93 Harbinde savaş tazminatı olarak bırakılan Elviye-i Selâse'nin iadesi ve üçüncüsü Rusya'yla ilişkilerin yeniden kurulmasıydı. Harbiye Nazırı Enver Paşa ise Bolşevizm'in Rus coğrafyasında yeni hükümetlerin doğmasına fırsat veren esaslar içerdiğini ve Güney Kafkasya'da kurulacak yeni hükümetin sınırları itibariyle Brest-Litovsk Antlaşması'nın sınırlarıyla çelişmediğini düşünmekteydi⁶.

Vakit gazetesi 5 Mart 1918'de "1293'teki Vaziyet" ve "Rusya'nın Atısı" başlıklı iki yazıda benzer düşünceleri okuyucularıyla paylaştı. İlk haberde Rus barışıyla Kafkaslarda 1878 sınırına döndüğü ve Kars, Ardahan ve Batum'un anavatana katılımının yolunun açıldığı beyanına yer veren gazete ikinci yazıda ise Brest-Litovsk sonrası Rusya'nın ve bölgenin alacağı yeni şekil üzerinde duruyordu. Gazeteye göre; antlaşma sayesinde doğuda barış tesis edilerek İtilaf devletlerinin Osmanlı devletine karşı oluşturmaya çalıştığı çember kırılmıştır. Buna mukabil Rusya'nın yerini küçük müstakil hükümetler almıştır. Rusya, bu hükümetlerin Osmanlı devleti ile ilişki kurmasına müdahale edemeyecek kadar zayıf ve iç işlerinde sorunlar yaşamaktadır. Ayrıca hükümetlerin varlığı antlaşmanın garantisi altındadır. Sovyet Hükümeti mevcut haliyle antlaşmayı hiçe sayacak müdahalelerden mutlak surette kaçınacaktır⁷.

Rusya ile barışın yapılması üzerine Ayan ve Mebusan Meclisi üyelerinden oluşan üç ayrı heyet Padişahı tebrik için Saray'ı ziyaret etti. Ziyaretler 6 Mart 1918'de gerçekleştirildi. Ayan meclisi heyeti Ayan Meclisi başkan vekili Abdurrahman Şerif Bey'in başkanlığında Çürüksulu Mahmut Paşa ile Nuri ve

Faik Beylerden, Mebusan Meclisi heyeti; Meclis-i Mebusan Başkanı Hacı Adil Beyin başkanlığında ikinci başkan Mehmet Fevzi Paşa ile Vilayât-ı Şarkiye mebuslarından ve Elviye Selâse heyeti ise Ayan Meclisi üyesi Topçu Ferik Rıza Paşa'nın başkanlığında Sinop mebusu Hasan Fehmi Efendi, Çürüksulu Ahmet Paşa, Bursa mebusu Rıza ve Ahmet Beyler ile Kars eşrafından Behçet ve Ahmet Beylerden oluşuyordu⁸.

Başkomutanlık Vekâleti'nin Rusya barışına ilişkin tamimi 8 Mart'tan itibaren gazetelerde neşredildi. Tamimde barış hükümlerine yer verildiği gibi ordunun bu hükümleri yerine getirmek hususunda azim ve kararlılığa sahip olduğu vurgulandı⁹.

Brest-Litovsk Antlaşması İtilaf devletlerinin yaklaşık 50 yıldan beri takip ettikleri politikaları boşa çıkartmıştı. Dolayısıyla İtilaf cephesinin başında bulunan İngiltere'nin antlaşmaya ve kurulmaya çalışılan yeni düzene tepki göstermesi şaşırtıcı değildi. İngiliz basını siyasi Türkçülüğün canlandığına dikkat çekerek Osmanlı Devleti'nin Rus coğrafyasındaki Türk-İslam halklarını bağımsızlığa teşvik etmesinin yeni kargaşalara neden olacağını iddia ediyordu. Ahmet Emin Bey 15 Mart 1918'de Vakıf'te yayınladığı "*İngiltere ve Biz*" adlı makalesinde; İngiliz basınının Turancılık cereyanını büyük bir tehlike gördüğüne değinerek İngiltere'nin ciddi gazetelerinden Times'da neşredilen dört makaleyi gündeme getirdi. Birinci makalede; Osmanlı Devleti köklü bir devlet geleneğinden ve medeniyetinden yoksun olduğu, Balkan Harbi'nden sonra İslam ittifadı fikrinin ümit olmaktan çıktığı, buna karşın gelişmekte olan Türkçülük hareketinin mutlak surette siyasi alandan uzak tutulması gerektiği, Türklerin yüzde yetmişinin Anadolu dışında yaşadığını ve bunun siyasi Türkçülüğü tetiklediği ve Rusya'nın zayıflamasından ötürü Türkçülüğün Avrupa (İngiltere) için tehdiide dönüştüğü belirtiliyordu. İkinci makalede ise; Rus coğrafyasında 20 milyona yaklaşan Türk-İslam kitlesinin üçüncü büyük grubu meydana getirdiği, Rusya'nın çöküşüyle birlikte Türk-İslam halkları bağımsızlık taleplerini yüksek sesle dile getirmeye başladığı, Rusya tek parça kalması durumunda Türkçülük ve İslamcılık akımlarının zarar veremeyeceği aksi durumda bütün dünyayı yeni maceraların (!) beklediği iddia ediliyordu. Üçüncü makalede Rusya Türkleri ile Anadolu Türklerinin birleşmemeleri üzerinde durulurken, dördüncü makalede ise Türkçülük tehlikesini yok etmek için mutlak surette Türkiye'ye yüklenmek gerektiğine yer veriliyordu. Ahmet Emin Bey'e göre Rusya'nın çöküşüyle birlikte Türkiye, İngiltere'nin uluslararası çıkarlarını tehdit eder bir hale geldi¹⁰.

Rusya'nın savaş dışına itilmesi Osmanlı Devleti'ni Doğu Anadolu ve Kafkasya'da birinci derecede söz sahibi devlet konumuna yükseltti. Fakat devletin içinde bulunduğu fiili durum bunu kolaylaştırmaktan uzaktı¹¹. Çünkü her şeyden önce Anadolu'nun üçte biri iki yıl boyunca işgal altında kalmış ve şehirler büyük yıkıma uğramıştı. Yüzbinlerce insan evini terk etmiş ve savaş boyunca büyük sefalet ve felaketlere göğüs germek zorunda kalmışlardı. Yurtlarına döndüklerinde ise onları harap olmuş şehirler ve köyler

karşılıyordu. Rus ordusunda emir-komuta zinciri bozulduğundan tahliye edilecek yerlerde devlet otoritesinden söz etmek mümkün değildi. Rus askerleri ülkelerine dönmekten başka bir şey düşünmezken, Ermeni askerleri ve çeteleri “*Büyük Ermenistan Projesi’ni*” hayata geçirmek için her yola başvuruyorlardı. Türk ahalinin katli akla ilk gelen yoldu ve bundan ötürü bölgede tam bir can pazarı yaşanmakta, asayişsizlik her geçen artmaktaydı¹². Atı gazetesinin 12 Mart 1918 tarihli nüshalarında “*Ermeni Çeteleri Mezaliminden Birkaç Numune*” başlığıyla yayınlanan haberde Taşnak Ermeni çetelerinin Türk ahaliye karşı işlediği cinayetlerin tahminlerin üstünde olduğu, çok sayıda köyün yakıldığı, ahalinin diri diri yakıldığı, öldürüldüğü ve yaralandığı belirtiliyordu. Haberde sadece Erzincan livası ile Erzurum’a bağlı bir, iki kazada yaşananlara değinilmekteydi. Bölgenin diğer köy ve kazalarında benzer cinayetlerin işlendiği dikkate alındığında Türk ordusunun atıl durumda kalmasının onarılmaz sonuçlar doğuracağı anlaşılıyordu. Kaldı ki Rusya da barış hükümlerini yerini getirmekten oldukça uzak görünüyordu¹³.

1. Vilayât-ı Şarkîye’nin Kurtarılması

Yukarıda değinilen hususlar göz önünde tutularak 12 Şubat 1918’de “Doğu Harekâtı”, başlatıldı. 3. Ordu ilk olarak Erzincan’ı kurtardı. 15 Şubat’ta “*Erzincan’ın Tahlisi ve Ermeni Çetelerinin Tenkili*” başlığıyla yayınlanan Atı gazetesini, Başkomutanlığa dayandırdığı haberinde Ermeni çetelerinin Erzincan’daki mukavemetinin kolaylıkla kırıldığını ve 14 Şubat günü Erzincan şehri ve kuzeye doğru Erzincan-Ardasa yolu ile sahilde Görele kazasının çetelerden temizlendiğini bildirmekteydi¹⁴.

23 Şubat’ta Mama Hatun (Tercan), 24 Şubat’ta Trabzon çetelerin zulüm ve şerrinden kurtarıldı. Trabzon’a giren birlikler şarka doğru firar eden çeteleri takibi sürdürüyorlardı¹⁵. Vakit gazetesinde 26 Şubat 1918’de “*Şimalî Şarkî Hududumuz*” başlığıyla yayınlanan makale Trabzon’un kurtarılması bağlamında Taşnakların amaçları ifşa ediliyordu: Trabzon’un kurtuluşu bir askeri zorunluluktan doğmamıştı. Cephede mütareke hüküm sürdüğü süre boyunca harekâtın hatıra getirilmiyordu. Fakat Rus hatlarında muntazam ve vaziyete hâkim bir kuvvet bulunsaydı ve bu kuvvet işgal altındaki yerlerde mal ve can emniyetine kâfi gelseydi Trabzon ve havalisinin bir müddet daha işgal altında kalmasına tahammül edilecekti. Ne var ki Rus ordusu asayiş muhafaza kudretinden mahrum bulunuyordu. İşgal altındaki arazide kalan Türkler günden güne kırılmakta ve meydanı boş bulan Ermeni çeteleri her tarafı yakıp yıkiyordu. Türk ordusu orada yaşayan insanların hayatına araziden daha fazla önem veriyordu ve onları emanet olarak elinde bulunduranlar refah ve emniyetini muhafaza kudretini haiz olmayınca bu vazifeyi görmek üzere hareket geçmek zorunda kaldı. Türk ordusunun düşmanı Ruslar değil, asayişsizlikti ve asayiş ihlal eden Ermeni çetelerine bu açıdan acımak doğru değildi. Çünkü İngiliz tahribatının aletinden başka bir şey değildi ve yaptıkları faaliyetlerin hakiki müsebbibi İngilizlerdi. Senelerden beri İngiltere ve Rusya,

Ermenileri kendi entrikalarına alet ederek karşılığında biraz tatlı dilden başka bir şey vermemişlerdi. İngilizlerin hürriyet ve insaniyet lakırdılarına kapılan Ermenilere, Rusya'da ihtilaldan sonra yeni görevler verildi. İngilizler Güney Rusya'da bir gürültü ocağı ihdas ederek Rusya'nın ayrı bir barış akdetmesinin kendilerine vereceği zararı hafifletmeyi düşünüyorlardı ve bu nedenle İran yoluyla Güney Rusya'ya silah nakliyatı işlerinde Ermenileri kullanmak ve Ermen çeteleri vasıtasıyla Türkleri biraz rahatsız etmek istiyorlardı. Lakin Kafkasya ahalisi üzerinde bu tahriklerin etkisi olamazdı. Diğer taraftan teşkilatlı bir unsur olan Gürcüler de Türklerin niyetinden ve faaliyetlerinden haberdar ve emindi¹⁶.

Doğu Harekâtı, Erzurum'un alınmasıyla önemli bir safhaya girdi. 13 Mart sabahı Türk birliklerinin düşmanın direnişini kırarak Erzurum'a girdiğini haber veren gazeteler çetelerin hem Erzurum şehrinde hem de kazalarda yangınlar çıkardığını duyuruyordu¹⁷. Ati gazetesi 16 Mart'ta bol miktarda silah, cephane ve mühimmat ele geçirildiğini, çetelerin Hasankale ve Tortum istikametlerinde çekilmeye devam ettiklerini ve onları takip eden Türk kuvvetlerinin 1914 sınırına yaklaştığını müjdeliyordu¹⁸.

Tanin gazetesi 13 Mart'ta Erzurum'un kurtuluşunu müjdelerken "*Erzurum'un İstirdadı Münasebetiyle*" başlığını taşıyan makalede; Rus askerleri Doğu Anadolu'dan çekilmeye başladıkları zamandan beri Rus askeri kıyafetine giren ve onların silah ve mühimmatı elde eden Ermeni çetelerinin genel ve bir sistem dâhilinde mezalim yaptıkları, Türk askerlerinin kurtarabildikleri yerlerde tesadüf edilen manzaranın bunu ispat ettiği, şimdi Osmanlı ordusu Erzurum'a dâhil olarak Türk topraklarında müthiş ve kanlı tahribatlarıyla kalplerde derin bir kin ve nefret uyandırmış olan çeteleri perişan bir surette sürüp çıkarmaya başladığı ve hat ettikleri cezanın mutlaka verileceği beyan ediliyordu¹⁹.

Makalede ifade edildiği gibi Türk ordusunun Erzurum'u ele geçirmesi ve 1914 sınırına doğru ilerlemesi Türk hükümetinin Elviye-i Selâse de dahil olmak üzere Brest-Litovsk hudutlarına kesinlikle ulaşmak azminde olduğunu ispatlıyordu. Erzurum, Büyük Ermenistan Projesi'nin kilit noktasını teşkil ediyordu. Harekât, projeyi sonuçsuz bırakarak 1915'te yaşananların tekrarına izin verilmeyeceğini gösteriyordu. 16 Mart 1918'de Sabah gazetesinde yayınlanan "*Çete Cinayetleri Münasebetiyle*" başlıklı makale tam da bu noktaya açıklık getiriyordu. Makalenin geneli dikkatle incelendiğinde dört hususun öne çıktığı görülmektedir: Birincisi; Ruslar gereken önlemleri almayarak çetelerin şehirleri tahrip ve ahaliyi katletmelerine neden olmuşlardır. Türk ordusu Rusların gerekli önlemleri almasını bekleyerek müdahalede geç kalmıştır. İkincisi; Türk ahali sükûnetini korumalı, hükümet ise failleri yakalamalı ve vatani yeniden ihya etmelidir. Üçüncüsü; Çete faaliyetleri vatana karşı işlenen ağır bir suçtur ve çete direnişleri en kısa sürede kırılmalıdır. Hükümet mezalimi tetkik ve muhakeme etmeli, millet ise vicdaniyla hüküm vererek faillerin hak ettikleri cezaya çarptırılacağına dair adalete güvenmelidir. Dördüncüsü;

Çeteler Ermeni meselesinin müsebbipleridir. Ermeni milleti çetelerden dolayı sorumlu tutulamaz²⁰.

Ati gazetesi 19 Mart'ta haritayla birlikte verdiği haberde Türk ordusunun hızla ilerlediğini ve Ermeni çetelerini mağlup ederek Vilayât-ı Şarkiye'nin tamamını kurtarmak üzere olduğunu ve eski sınıra 10-15 kilometre mesafe kaldığını belirtmekteydi²¹. Türk kuvvetleri Nisan ayının ilk haftasında bir yandan 1914 sınırını geçerek Sarıkamış ve Ardahan istikametlerinde ilerlerken diğer taraftan da Van gölünün kuzeyindeki Erciş kazasını şiddetli bir muharebenin ardından ele geçirdi. Çeteler Erciş'te dört motorbot kayak, cephaneye ve çok sayıda top ile makineli tüfek bırakarak doğruya doğru kaçtılar²².

Celal Nuri Bey, "*Kurtarılan Vatan Akşamı*" adlı makalede harekâtı tebrik ederken Rusların harap ettiği ve ahalisinin türlü türlü cefaya maruz kaldığı bu vilayetlerin yeniden mamur hale getirilmesi için milletin ve hükümetin ciddi mesailer harcaması gerektiğine işaret ediyordu²³.

Nisan ayından itibaren gazeteler bir yandan harekâta ilişkin bilgilere, diğer yandan da Rus işgalinin ardından şehirlerin vaziyetini ortaya koyan haberlere yer vermeye başladılar. Tanin gazetesi 28 Nisan'da "*Trabzon Ne Halde?*" sorusunu yönelterek Trabzon'un durumuna ışık tutuyordu. Trabzon yabancı boyunduruğundan kurtulduğu zaman pek feci bir halde bulunuyordu. Belediye hizmetleri yapılamadığı gibi müslüman mahalleleri tam bir harabeye dönmüştü. Trabzon ahalisi arasında maddeten büyük oranda işgalden muzdarip olanlar Türklerdi. Türk ahaliyle meskûn mahallerde yağma tatbik edilmişti. Buna mukabil Ruslar zamanından kalma liman ile ele geçirilen askeri malzeme büyük miktarlara ulaştı. Ruslar işgal yıllarında ulaşımı temin için başlıca noktalar arasında muntazam şoseler yapmışlardı. Mesela Trabzon-Batum arasında bugün mükemmel bir şose mevcut olup otomobille Batum'a gitmek mümkündür. Batum istirdad edildiği vakit bütün bu malzeme elimize düşmüştür. Bundan başka Trabzon- Erzurum caddesi üzerinde Hamsi köyüne kadar 55 km'lik bir demiryolu hattı bulunuyordu. Trabzon-Batum demiryolunun inşası için gerekli malzemeler Batum'da toplandı. Bunlar arasında henüz sandıklardan çıkarılmamış lokomotifler vardı. Yapılan işler arasında en ziyade ehemmiyete haiz olan işin başında düşman istilasından kaçan ve kendi memleketine dönen muhacirlerin yerleştirilmesi ve iaşesinin teminiydi. 11 Nisan tarihine kadar muhacirlerden 15.000 kadarı vilayete dönmüş ve şimdiye kadar bunların sayısının 20.000'e ulaştığı tahmin ediliyordu²⁴.

II- Elviye-i Selâse'nin Kurtarılması

Türk basınının bölgeye ilgisi Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasının hemen ardından başlamıştır. Celal Nuri Bey, 6 Mart 1918'de makalesini Elviye-i Selâse'ye ayırdı. Çarlık Rusya'nın 40 yıl önce Kars Ardahan ve Batum'u savaş tazminatı olarak "gasp" ettiğini, fakat bölgenin hem coğrafi hem de sosyal yapı

itibariyle Anadolu'nun ayrılmaz parçası olduğunu ifade ediyordu. Batum ahalisinin Moskova'ya mesafeli durduğu zira ahalinin büyük çoğunluğunun Türk yahut Türklük dairesine girmiş mahalli unsurlardan teşekkül ettiği vurgulanan yazıda Anadolu ile Kafkasya'yı birbirinden ayıran Kars'ın coğrafya itibariyle Anadolu'nun parçası ve kapısı olduğu, bundan dolayı Rusya'nın devamlı surette ele geçirmek istediği yerlerin başında gelmişti. Kars, Ardahan ve Batum Anadolu'nun teminatıdır ve onlar olmadan tam ve emniyette olamayacaktı. Elviye-i Selase'ye kavuşmayı fevkalade bir gelişme olarak niteleyen Celal Nuri'ye göre Rusya sadece yenilmemiş aynı zamanda tarih sahnesinden de silinmiştir²⁵.

Erzurum'un alınmasının ardından gazeteler bir yandan Elviye-i Selâse'nin yakın tarihi hakkında bilgi verirken, diğer yandan da Türk ahalinin biran önce kurtarılması gerektiği fikrini gündeme getiriyorlardı. Bu yönde ilk ve kapsamlı yazıya 13 Mart'ta Ati'de tesadüf edilmektedir. "*Kars, Ardahan, Batum*" adını taşıyan yazıda bölgenin siyasi geçmişi ve iktisadi yapısı hakkında okuyuculara teferruatlı bilgiler verilmekteydi²⁶.

Brest-Litovsk Antlaşması'na rağmen Elviye-i Selâse'nin boşaltılmaması ve Rusya hükümetinin uzantısı durumundaki Maveray-ı Kafkas Hükümeti'nin bölgenin yönetimini Taşnaklara havale etmesi ve nihayet çetelerin Büyük Ermenistan projesi yolunda büyük çaplı katliamlara girişmeleri üzerine 3. Ordu, Nisan ayı başında sınırı geçmekte tereddüt göstermedi. İki kola ayrılan Türk kuvvetlerinin kuzey kolu Batum ve Ardahan'ı, güney kolu ise Sarıkamış ve Kars'ı almayı hedefliyordu. Aynı tarihlerde Sovyet hükümetinin barış antlaşmasından kaynaklanan sorumluluklarını yerine getirmemesi ve Ukrayna ve Finlandiya'ya saldırması Kafkas cephesinde de her an farklı bir yola girebileceği endişesini doğuruyordu. Ahmet Emin Bey Vakit gazetesinde kaleme aldığı "*Rusya İle Harp*" adlı makalede bu endişeye yer vermekte birlikte Alman ve Avusturya ordularının Rusya'yı kısa sürede yola getireceğini ifade etmekteydi²⁷.

Harekâtın başarısı 6 Nisan'dan itibaren gazetelere yansımaya başladı. Ati gazetesi resmi tebliğe dayandırdığı haberinde Sarıkamış'a ilerleyen kuvvetlerin kasabanın batısında müstahkem mevkiileri zapt ettiğini, aynı gün Ardahan'ın kurtarıldığını ve külliyatlı miktarda cephanenin ele geçirildiğini ve Karadeniz sahilinde de Batum istikametinde eski hududun geçildiğini yazıyordu²⁸. 7 Nisan tarihli haberde ise Sarıkamış'a girildiği ve düşman kuvvetlerinin Kars istikametinde çekildikleri bildiriliyordu²⁹.

Harekât 13 Nisan'da yeni bir merhaleye ulaştı. Bölgenin ve Kafkasya kıtasının mahreci durumundaki Batum ele geçirildi. Ati gazetesinin "*Batum Kalesinin Asakir-i Mansuremiz Tarafından Fethi*" başlığıyla duyurduğu haberde Türk ordusu 13 Nisan akşamı güney tabyalarından başlayarak civardaki istihkâmları ele geçirerek Batum'a girdi. 40 yıl önce Rusların yaptığının aksine herhangi bir taşkınlığa ve yağmaya mahal verilmedi. Şehrin ileri gelenlerinden oluşan bir heyet orduyu karşılayarak şehrin ve limanın kolayca işgal edilmesine

vesile oldu. Batum'un alınışı Rusya'nın yıkılışı kadar Kars'ın Kafkasların ve hatta Kırım'ın bağımsızlığa kavuşacaklarının habercisiydi. Yazara göre Batum'un kurtuluşu milliyet fikrinin galip gelmesidir. Tehditkâr Çar Rusyası artık katiyen tarihe gömülürken yerine milli hukuku murat eden yeni bir yönetim kaim olmuştur. Elviye-i Selâse'de elde edilen askeri başarılar Kafkasya'da ve Kırım'da yeni Türk-İslam hükümetlerinin doğmasını kolaylaştıracaktır³⁰.

16 Nisan tarihli Sabah gazetesi "*Batum İstirdad Edildi*", Tanin gazetesi ise "*Batum Alındı*" başlığıyla duyurduğu haberlerde ordunun başarısına dikkat çekilerek Rusların inşa ettiği kuvvetli tabyaların sırayla düşürüldüğü ve çok miktarda esir ve mühimmatın ele geçirildiği ifade ediliyordu³¹. Tanin gazetesi Batum'un yakın tarihi hakkında değerli bilgiler verilerek, Batum'un öneminin Artvin ve çevresinin de buraya bağlanmasıyla iyice artacağı belirtiliyordu³².

Celal Nuri Bey 20 Nisan 1918'de *Ati* gazetesinde kaleme aldığı "*Vilayât-ı Şarkiye, Batum, Kars, Ardahan*" adlı makalede harekât sonrası yapılması gerekenler üzerinde duruyordu. Hükümetin önünde doğu vilayetlerinin imarı ile Elviye-i Selâse'nin (Batum, Kars ve Ardahan) idaresi gibi iki önemli görevinin bulunduğunu belirten Celal Nuri, birinci hususla ilgili olarak ahalinin savaş boyunca maruz kaldığı zararların telafi için hazinenin vilayetlerin varidatını bir müddet bölgenin imarına harcamasını, ayrıca bankaların (İtibar-ı Milli ve Ziraat Bankası) halka derhal yardım elini uzatmasını teklif ederek eğitimden başlamak üzere hayatın her alanında yeni planlara ihtiyaç duyulduğunu vurguladı. Kars, Batum, Ardahan'ın idaresinin hükümetin üzerinde durması gereken bir başka konu olduğunu ifade eden Celal Nuri Bey'e göre 40 yıllık Rus yönetimi bölgenin sosyal, kültürel ve iktisadi yapısını ciddi şekilde değiştirmişti. Celal Nuri Bey, Bakü petrolünün demiryoluyla Batum'a ulaştırılmasının şehri iktisaden kuvvetlendirdiğini, limanın Karadeniz ticaretinde önemli bir mevkide bulunduğunu ve Kafkasların Karadeniz ve Avrupa'ya açılan yegâne penceresi olduğunu belirtiyordu. Bu hususiyetleri itibarıyla Batum'un iktisaden korunması ve kuvvetlendirilmesi için gerekirse yeni iktisadi imtiyazlar vermek, Rus yönetiminin doğru uygulamalarını devam ettirmek ama bunu yaparken sosyal yapının daha fazla bozulmasına meydan vermemek icap ediyordu. Yani mevcut unsurlar Türk yönetiminden memnun olmalıydılar. Buradaki uygulamalar Kafkasya'nın Osmanlı Devleti ile ittifadına veya hiç olmazsa ittifakına zemin hazırlamalıydı. Elviye-i Selâse'nin ve Kafkasların ticari merkezi olan Batum hem ahalsinin menfaatini hem Kafkasya'nın iktisadi ihtiyaçlarını hem de vatanın gelişimine mucip olmalıdır. Kuzey Avrupa'da Rotterdam ve Amsterdam nasıl transit ticaretinden faydalanarak geliştirdiler ise Batum da aynen bunlar gibi transit nimetinden yararlanmalıdır. Hükümet buna yönelik tedbirlerini süratle almalıdır. Rusların kırk yıl boyunca Batum'a çok para sarf ettiklerini belirten Celal Nuri Bey, bu kadar servetle Gürcistan'da bu özelliklerde bir liman vücuda getirilemeyeceğini, dolayısıyla şehrin iktisadi üstünlüğünü koruyacağını öne sürüyordu³³.

Vakit gazetesi 26 Nisan 1918'de yayınladığı “Batım'da Osmanlı İdaresi” adlı haberde; Maveraya-yı Kafkas Hükümeti'nin Brest-Litovsk Antlaşması'na ve Osmanlı devletinin kararlılığına rağmen Elviye-i Selâse'de keyfi bir idare tesis ederek Batım ahalisinin tepkisine neden olduğu ve bu nedenle Türk ordusu şehre girerken bütün unsurlar tarafından memnuniyetle karşılandığı ifade ediliyordu. Haberin devamında hayatın bir iki gün içinde normale döndüğü, dükkân ve mağazaların açıldığı belirtiliyordu. Türk komutanlığının mevcut mahalli teşkilatı bozmayarak yalnız üst düzey memurlarda değişikliğe gitmesi halkın Türk idaresine güvenini daha da kuvvetlendirmiştir. Türk yönetimi derhal limandaki torpillerin temizlenmesine öncelik vererek bir ay içinde İstanbul ile Batım arasında deniz seferlerini başlatmayı hedefliyordu³⁴.

28 Nisan tarihli Tanin gazetesinde yayınlanan “Kurtarılan Yerler-Batım Hakkında” başlıklı haberde; Batım ahalisinin Rus ihtilalinden beri devam eden anarşi ve keşmekeşte pek bizar bir halde bulunduğu, memlekette kuvvetli bir hükümetin tesisini samimiyetle arzu ettiği, sonuçta Osmanlı ordusunun Batım'a girmesinin ahali üzerinde herhangi bir endişeye neden olmadığı belirtilerek Türk yönetiminden memnuniyet duyulduğu öne sürülüyordu³⁵. Gazete 15 Mayıs'ta Milli Ajansın Batım muhabirine dayanarak verdiği haberde ise mülki idare ile azınlık temsilcileri arasında gerçekleşen toplantıya atıfta bulunarak temsilcilerin idarenin çalışmalarından dolayı memnuniyetlerini ve sadakatlerini beyan ettiklerine değiniliyordu³⁶.

Gazetelerin ve milletin Kars'a ilişkin beklentisi bir hafta içerisinde gerçeğe dönüştü. Tahkimatlarından dolayı yanına bile yaklaşamaz denilen Kars kalesi kısa sürede ele geçirildi. Ruslardan kalan savaş malzemesi Türk ordusunun muhtemel harekâtını sürdürebilecek zenginlikteydi. 27 Nisan'da Sabah gazetesi resmi tebliğe dayanarak çeşitli çapta 860 topun ele geçirildiğini duyurması bunun en büyük göstergesiydi³⁷. Atı gazetesi ise “Kars'ın Zaptı” başlıklı haberde; Kars ile birlikte Brest-Litovsk Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'ne iadesini öngördüğü yerlerin alındığını ve böylece 93 Harbinde Rusların sayıca üstün kuvvetlerle ele geçirdiği *Kahraman Türk Kars'ın* yeniden gerçek sahiplerine geçtiğini bildiriyordu. Kars kalesinin Anadolu'nun gururu olduğu vurgulanan yazıda Çarlığın pek mühim bir mevkiide bulunan bu kale vasıtasıyla Erzurum, Elazığ ve Adana üzerinden İskenderun Körfezi'ne inmeyi hedeflediği, fakat kaderin büsbütün başka hadise hazırlayarak kaleyi Türklere iade ettiği, zira Kars, Ardahan ve Batım'un hem ırki, hem tarihi, hem dini, hem de coğrafi açıdan Anadolu kıtasına ait olduğu ifade ediliyordu³⁸.

27 Nisan 1918 tarihli Tanin gazetesi de “Harekât-ı Harbiyyeye Bir Nazar-Kars Şehri Hakkında Malumat” başlığından da anlaşılacağı üzere iki habere yer veriyordu. İlk haberde Türk hükümetinin Brest-Litovsk Antlaşması'ndan kaynaklanan haklarını siyasi yollarla korumak istediğini, fakat Maveraya-yı Kafkas Hükümeti'nin antlaşmayı tanımaması üzerine Elviye-i Selâse için askeri yola başvurmak zorunda kaldığını savunuyordu. Ayrıca Ardahan ve Batım'un kurtuluşundan sonra gözlerin haklı olarak Kars'ın kurtuluşunu beklediği ifade

ediliyordu. İkinci haberde ise Kars'ın yakın tarihine yer veriliyordu³⁹. Aynı gün Vakit gazetesi de Kars'ın coğrafi, tarihi ve siyasi zorunluluklardan dolayı alınması gerektiğini okuyucularına duyuruyordu⁴⁰.

Celal Nuri Bey de 28 Nisan'da kaleme aldığı makalesini Kars'ın stratejik önemine ayırarak özetle şu noktalar üzerinde duruluyordu:

1. Kars, Erzurum'dan ötede kâin öz ve öz Türk şehridir.
2. Kars, Anadolu ve Kafkasya kıtalarının geçiş noktasında bulunmakta olup hem bölgenin hem de dünyanın en önemli askeri noktalarından biridir.
3. Rusya açısından bakıldığında Kars, Kafkasya'nın savunmasında kilit, Anadolu'nun istilasında ise anahtar konumundadır. Kafkas demiryolları şebekesi bu şehre kadar uzatılırken Vilayât-ı Şarkiye'de demiryolu yapımına karşı çıkması şehrin stratejik öneminden kaynaklanıyordu.
4. Rusya, Kars üzerinden Akdeniz'e inmeyi kolaylaştırmak amacıyla Ermeni Meselesi'ni ihdas etmiştir.
5. Kars'ın yeniden Anadolu topraklarına katılması Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü açısından son derece önemlidir. Yani Çanakkale İstanbul için ne anlam ifade ediyorsa, Kars da Doğu Anadolu için aynı anlamı taşımaktadır.
6. Kars'ın kurtuluşu bütün Türk-İslam âleminin mücadele azmini artırmıştır. Kafkasyalı müslümanlar ve teşkil edilen hükümet bundan sonra kendini daha güvende hissedebilir. Osmanlı ordusu onlara yardım elini uzatmaktan çekinmeyecektir. Buna Kırım Müslümanları da dâhildir. Her iki kıtanın Türk-İslam ahali Osmanlı devleti ile ortak hareket edebilecektir.
7. Kars'ın alınışı İran'ın da siyasi geleceğini etkileyecektir. Bölgede yaşanan değişim Osmanlı devletini İran hükümetini İngilizlere karşı mücadelede destekleyecek bir konuma gelmiştir. İslam birliği için Osmanlı Devleti ile İran'ın yakın ilişkiler kurması zaruridir⁴¹.

Türk basını kurtuluşun ardından sosyal, kültürel ve iktisadi sorunlara ağırlık vermeye başladı. Sabah gazetesi, 29 Mayıs'tan itibaren gazeteci Fazıl Ahmet Bey'in Batum'a ve Kafkas cephesine ilişkin gözlemlerini "*Batum Yolculuğu*" adıyla yayınlamaya başladı. İlk makalede şehrin askeri yönü üzerinde duruluyordu. Rus tahkimatının arkasında Batum'u dışarıdan bir taarruza karşı himaye ve müdafaa etme endişesi yatmaktaydı. Yazara göre Rusya çaldığı mülkün mutlaka elinden alınacağı vehmiyle hareket ederek büyük askeri tesisler vücuda getirmişti. Çar ordusu limanı müdafaa için Japon fabrikalarından büyük çaplı toplar getirmiş ve savunmayı imkânları ölçüsünde kuvvetlendirmişti. Batum'a denizden bakıldığında şehrin hâkimi yüksek bir tepe üzerinde inşa edilen Mahmudiye Tabyası'nın olduğu anlaşılmaktadır. Türk askerleri o tepeye çıktığı zamandır ki zafer Türk ordusunun ayağına kapanmıştır. Şehirde Türklerin yanı sıra Çerkez, Gürcü ve Rus azınlığı bulunuyordu. Rus azınlığı Çar'a karşı ihtilal çıkaran sosyalistler olup, bunlar memleketlerine dönmek yerine Osmanlı idaresinde yaşamayı kendileri için

daha güvenli buluyorlardı. Fazıl Ahmet Bey ikinci yazısında ilkinin duygusallığından uzakta Türk idaresinin eğitim sahasında ciddi bir atılım yapması gerektiğine işaret ediyordu. Sorunun temelinde Türkçenin Batum'daki istikbali meselesi geliyordu. Orada Ruslar Türklerden yana ne varsa kazırken kendilerinden hayli mühim esaslar bırakmıştır. Türk ordusu bayrağını kalelere dikerken Türk maarifi de vatana henüz katılan Batum'a hakiki bir ana şefkatiyle muamele edeceğini göstermelidir. İkinci husus ise Batum'un Osmanlı ekonomisine yapacağı katkıların yeterince bilinmemesidir. Bakü petrolünün tek çıkış noktası olan Batum'un yönetim değişikliğinden dolayı gerilememesi ve yer altı kaynaklarının layıkıyla değerlendirilmesi gerektiğini savunuyordu⁴².

4 Haziran'da yayınlanan "*Batum Trabzon'u Unutturmamalı*" başlıklı makalesinde ise Fazıl Ahmet Bey, birbiriyle ilişkili iki nokta üzerinde durdu. Bir yandan Batum'un iktisadi önemini korumak için her türlü önleme başvurulurken Batum ile benzer özelliklere sahip Trabzon'un ihmal edilmemeliydi. Fazıl Ahmet Bey Trabzon'a dair serzenişini heveslilik kavramıyla izah ederek devletin bütün imkanlarının Batum için seferber edildiğini, kaybedilen fakat daha sonra kavuşulan bir çocuğa bütün mesainin ve sevginin bir müddet vakfedilmesinin doğru olduğunu, bu sevinç ve emeklerin diğer evlatların değerini düşürmemesi gerektiğini, birçok emek sarf edildikten sonra Osmanlı devletine hazır olarak terk edilen Batum limanının ele geçirilmesiyle Trabzon'u ihmal etmek Asya iktisat siyaseti ve dış işleri açısından pek büyük hata teşkil edeceğine dikkat çekti.

Kafkasya'da geleceğin tam olarak tayin edilmediği ve dengelerin henüz oluşmadığı bir dönemden geçerken Batum'un yeterli bir hinterlandının olmayışı ve hemen yanı başında yabancı bir devletin varlığı şehrin önemini korumasını engelleyeceğini iddia eden Fazıl Ahmet Bey, Selanik örneğini vererek Osmanlı hâkimiyetindeyken çıkış kapısı olduğu Manastır, Kosova, Üsküp vilayetleri ve Yenipazar, Taşlıca sancaklarıyla siyasi ilişkisi kesilir kesilmez Selanik'in iktisadi önemini kaybettiğini ve üçüncü derece bir liman haline dönüştüğünü, buna çare olmak üzere Yunanistan, Sırbistan'a her türlü teshilat göstererek hatta Selanik'te istediği müstakil müesseseler inşasına müsaade ederek Sırp ihracatını oraya çekmeye gayret ettiyse de Selanik'in eski mevkiine gelemediğini savundu. Yazının devamında Batum'un Selanik gibi tek liman olmadığını, Poti'nin ikinci derecede olsa bile seçenek teşkil ettiğini, Avrupa ve Karadeniz devletlerinin ihtiyaçlarını buradan karşılayabileceklerini belirterek Batum'un mevkiisini muhafaza için öncelikle Kafkas ülkeleriyle imzalanacak barış antlaşmasında bölgenin ihtiyaçlarını dikkate alarak Batum'daki Rus müessesatını sahiplerine bırakarak Kafkasya'dan gelen transit eşyadan hiç bir ad altında vergi almamak ve bu imtiyaza karşılık evvelce oradan geçen Rus ve diğer ülke mallarının başka yolla sevk edilmeyeceğine dair bu ülkelerden taahhüt almak ve ikinci olarak Osmanlı devletinin müttefikleri Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan hükümetlerinden Kafkasya ile vuku bulacak ticari ilişkilerini Batum üzerinden yapacaklarına dair söz ve

mümkün olursa imza alınmasını önerdi. Bu suretle Batum'un yaşatılabileceğini düşünen Fazıl Ahmet Bey yinede Trabzon'un yerini alamayacağını düşünüyordu: Batum, birçok imtiyaz verilerek Kafkasya'ya kısmen çıkış olur. Fakat Trabzon bütün Doğu Anadolu'nun ve İran'ın Avrupa için en yakın ve kestirme yoludur, bu açıdan gerek İran, gerekse Osmanlı Devleti için önemi kat ve kat artmıştır. İran'ın da Avrupa'nın da Trabzon'a ihtiyacı artıyor. İran'ın bütün güney ve batı çıkışlarını elinde tutan İngiltere, oralardan kolay kolay Almanya, Avusturya, Osmanlı malı sokturmak istemez, rekabete meydan bırakmaz. Neticede serbestlik temin edildiği zaman Orta Asya ve Azerbaycan ticareten ancak Trabzon'dan nefes alabilecekti. Yakın bir gelecekte Trabzon ile Tuna mansıpları Odesa ve Köstence arasında gayet faal bir ilişki kurulacağı beklenmekte ve bunun için vakit kaybetmeksizin lazım gelen önlemler düşünülmeli ve tatbik konulmalıdır. Tarihin meydana çıkardığı bu gerçek dikkate alındığında ve Erzurum'dan geçen İran-Karadeniz yolu modernleştirildiği takdirde Trabzon bir altınoluğu ağzı olur. Bu yol sayesinde yüzlerce değil milyonlarca Türk yaşayacak, kendileri ve dünya kazanacak. Gerek siyaset gerek iktisat noktalarından Trabzon limanına ve onu yaşatacak olan Tebriz-Erzurum yoluna ne kadar emek ve mesai sarf edilirse Osmanlı topraklarının refahı da o derece temin edilmiş olur. Trabzon gibi bir mahrece, Ereğli-Zonguldak madenleri gibi kömür deposuna malik olan bir millet Karadeniz'de mutlak hakim ve toprağın da servet sahibi olur⁴³.

5 Haziran tarihli yazı da ise milletin fedakârlığı ile ordunun kahramanlığı vurgulanıyordu: Batum, Kars ve Ardahan önlerine yaklaşan Türk ordusu dört sene süren seferin mesut günlerini idrak etmektedir. Bütün seferler Anadolu'nun ruhundan sökülmüştü. İstanbul'dan gelen bütün malzeme ve asker Ulukışla'da trenden iner, Anadolu'nun bozuk yolları ve büsbütün yolsuz menzillerini dolaşarak cepheye ulaşırdı. Bugünkü muharebelerin mevcut cephe gerileri sayesinde idare edildiği düşünülürse ordunun çektiği sıkıntı daha iyi anlaşılır. Zorlu düşmanla çarpışan vatan çocukları harbin sonucunda en büyük mükâfata ulaştı. Kafkas sınırındaki muharebelerde millet ve ordu birbirinden ayrılamaz. Zira birliklerin her adımını bölükleri teşkil eden asker nasıl anlamışsa bütün köyler aynı adımları aynı alaka ile takip etmiştir. Bütün Anadolu bu sınır için çalıştı. Yeni sancaklar Osmanlı tarih ve coğrafyasına pek mütevazı Anadolu'nun gönlünden kopmuş birer hediyesidir. Kahraman evlatlar doğrudan köylü anaların hediyesidir. Anadolu'nun sessiz köyleri dullar ve yetimlerle doludur. Bu yönüyle Kafkas cephesindeki harpler dullar ve yetimler muharebesidir. Zira iaşe ambarları hep onların topraklara döktüğü tohumlar sayesinde doldu. Çocukları ölenler tarlalarıyla aziz şehitlerin hatırası arasında, evlatları sağ kalanlar kırık bir kalp ile yine tarlalar arasında çalışarak bu harbi devam ettirdiler. Hudutta dövüşen asker işte bu tarlalarda ekmeği hazırlayan kadınların kucağında büyümüş vatan çocukları idi. Asrın bütün vasıtalarıyla memleketine çivilenmiş Rus cephesi ve sonra yalnız karadan eski Türk fatihlerinin açtığı yolları takip eden ve her şeyini İstanbul'dan bekleyen

Anadolu cephesi; milletlerin kabiliyet ve kuvvetlerinin üstünde olduğunu gösteren en büyük ve en açık delili teşkil ediyordu. Doğu Anadolu muharebeleri o topraklarda yaşayan milletin ne büyük saltanatlara namzet olduğu hakkında en sağlam imanı veriyordu⁴⁴.

Sonuç

1878'de meydana gelen Osmanlı-Rus savaşını takiben Osmanlı devletinden kopan Elviye-i Selase kırk yıl boyunca Rus yönetiminde kaldı. I. Dünya Savaşı ile birlikte işgal edilen bu sancaklara Doğu vilayetleri de katıldı. 1917'de patlak veren Bolşevik İhtilali, Rusya'yı savaş dışına itmekte önemli bir rol oynadı. Sovyet Hükümeti'nin ilhaksız ve tazminatsız bir mütareke teklifi karşılığını bulmuş ve İttifak devletleri ile 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzaladı. Antlaşma Osmanlı devletinin askeri alanda ciddi kazançlar elde etmesini sağladı. Sovyet Hükümeti, işgal ettiği doğu vilayetlerinin yanı sıra 40 yıldan beri elinde tuttuğu Elviye-i Selâse'yi de geri vermeyi kabul ediyordu. Antlaşma Çarlık Rusya'nın tarih sahnesinden silinişini tescillerken, Osmanlı Devleti'nin de Kafkaslarda ağırlığını hissettirebilmesinin yolunu açıyordu.

Sovyet Hükümeti, gerek iç sorunları gerekse Ukrayna ve Finlandiya savaş halinde olması nedeniyle Brest-Litovsk Antlaşması'ndan doğan sorumluluklarını yerine getirmekten uzaktı. Bundan dolayı Doğu Anadolu ve Elviye-i Selâse'de Maverâ-yı Kafkas Hükümeti görünüşte, gerçekte ise Taşnak kuvvetleri yönetimi ellerinde bulunduruyorlardı. Taşnak cemiyeti ve çeteleri mevcut siyasi ve askeri belirsizlikten yararlanarak işgal altındaki topraklarda "Büyük Ermenistan" kurmak üzere Türkleri katletmeye başlayınca Osmanlı hükümeti bölgeyi kurtarmak için harekâta başlanmasına karar verdi.

12 Şubat 1918'de başlayan harekât, bir buçuk ay içinde Doğu vilayetlerinin kurtuluşunu sağlarken, Elviye-i Selâse'nin de kurtarılmasını için gerekli alt yapıyı oluşturdu. Batum, Ardahan ve nihayet Kars Nisan ayı içerisinde çetelerden temizlenerek anavatana dâhil edildi. Askeri süreç basın tarafından yakından takip edilirken aynı zamanda vilayet ve sancakların sosyal, kültürel ve iktisadi yapıları ile tarihi geçmişleri hakkında bilgilere yer verildi. Yayınlar sayesinde kamuoyunun doğru bilgilendirmesi ışında milli bilincin canlı tutulmasının da hedeflendiği göz ardı edilemez.

Bu tarihten itibaren hükümet biryandan iki yıl boyunca her türlü cefaya katlanmış olan doğu vilayetlerini ihya edecek, diğer yandan da 40 yıl boyunca esaret altında kalmış olan Elviye-i Selase'yi madden ve maddeten Osmanlı devletine ve Türk milletine bağlayacak adımları atmak durumundaydı.

Gazetelerde hem Doğu vilayetleri hem de Elviye-i Selâse ile ilgili sorunlar ve bunlara ilişkin öneriler ortaya getirilmiştir. Bunların tamamı dikkate alındığında özellikle Elviye-i Selâse'ye yönelik sorunların daha derin olduğu ve çözümü için uzun vadeli planlar gerektiği anlaşılmaktadır. Çünkü Rus yönetimi geçen süre içerisinde bölgeyi Türk camiasından koparmaya matuf tahribatlar gerçekleştirmiştir ki bunların ortadan kaldırılması bir hayli zaman alacağı benziyordu.

Kaynakça

- ACAR, Kezban, Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi, Ankara 2004.
- AKÇURA, Yusuf, Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (18. ve 19. Asırlarda), Ankara 1988.
- ALLEN, W.E.D –MURATOFF, Paul, 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi, Ankara 1956.
- ANWELLER, Oskar, Rusya'da Sovyetler (1905-1921), Çev: Temel Keşoğlu, İstanbul 1990.
- KILIÇ, Selami, Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, İstanbul 1998.
- KURAT, Akdes Nimet, Türkiye ve Rusya, Ankara 1990.
- KURAT, Akdes Nimet, Rusya Tarihi, Ankara, 1993.
- MASLOFSKİ, G, Umumi Harpte Kafkas Cephesi (Çev: Nazmi), Ankara, 1935.
- ŞAHİN, Enis, Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918), Ankara 2002.
- URAS, Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul, 1987.
- YERASİMOS, Stefanos, Milliyetler ve Sınırlar, İstanbul 2000.
- Gazeteler*
- Ati, 15 Şubat 1334/1918, Nr: 46.
- Ati, 5 Mart 1334/1918, Nr: 64.
- Ati, 6 Mart 1334/1918, Nr: 65.
- Ati, 7 Mart 1334/1918, Nr: 66.
- Ati, 8 Mart 1334/1918, Nr: 67.
- Ati, 12 Mart 1334/1918, Nr:71.
- Ati, 13 Mart 1334/1918, Nr: 72.
- Ati 14 Mart 1334/1918, Nr:73.
- Ati, 19 Mart 1334/1918, Nr:78.
- Ati, 6 Nisan 1334/1918, Nr: 96.
- Ati, 7 Nisan 1334/1918, Nr: 97.
- Ati, 9 Nisan 1334/1918, Nr:99.
- Ati, 16 Nisan 1334/1918, Nr: 106.
- Ati, 20 Nisan 1334/1918, Nr: 110.
- Ati, 27 Nisan 1334/1918, Nr:117.
- Ati, 28 Nisan 1334/1918, Nr:118.
- Sabah, 16 Mart 1334/1918, Nr: 10176.
- Sabah, 16 Nisan 1334/1918, Nr:10208
- Sabah, 27 Nisan 1334/1918, Nr:10219.
- Sabah, 29 Mayıs 1334/1918, Nr: 10251.
- Sabah, 4 Haziran 1334/1918, Nr: 10256.
- Sabah, 5 Haziran 1334/1918, Nr: 10257.
- Tanin, 25 Şubat 1334/1918, Nr: 3308.
- Tanin, 13 Mart 1334/1918, Nr: 3324.
- Tanin, 16 Nisan 1334/1918, Nr: 3357.
- Tanin, 27 Nisan 1334/1918, Nr:3368.
- Tanin, 28 Nisan 1334/1918, Nr:3369.
- Tanin, 15 Mayıs 1334/1918, Nr:3386.
- Vakit, 26 Şubat 1334/1918, Nr: 126.
- Vakit, 5 Mart 1334/1918, Nr:135.
- Vakit, 15 Mart 1334/1918, Nr:145.

Vakit, 20 Nisan 1334/1918, Nr: 180.

Vakit, 26 Nisan 1334/1918, Nr: 186.

Vakit, 27 Nisan 1334/1918, Nr: 187.

- ¹ Kezban Acar, Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi, Ankara 2004, s.123-124; Yusuf Akçura, Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (18. ve 19. Asırlarda), Ankara 1988, s.17.
- ² Geniş bilgi için bkz: W.E.D. Allen-Paul Muratoff, 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, Ankara 1956, s.23-45.
- ³ Stefanos Yerasimos, Milliyetler ve Sınırlar, İstanbul 2000, s.277.
- ⁴ Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara 1990, s.325; Oskar Anweller, Rusya'da Sovyetler (1905-1921), Çev: Temel Keşoğlu, İstanbul 1990, s.62.
- ⁵ Kurat, Türkiye ve Rusya, s.332; Selami Kılıç, Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, İstanbul 1998, s.77-79.
- ⁶ Atı, 5 Mart 1334/1918. Nr: 64; Vakit, 5 Mart 1334/1918. Nr:135.
- ⁷ Vakit, 5 Mart 1334/1918. Nr:135.
- ⁸ Atı, 7 Mart 1334/1918. Nr: 66.
- ⁹ Başkumandanlık Vekâleti'nin 6 Mart 1918'de yayınlanan bildirisinde şu hususlara yer veriliyordu: *"Bir müddetten beri Rusya hükümeti ile düvel-i müttefike murahhasları arasında "Brest-Litovsk" ta başlamış olan sulh müzakeratı bir aralık inkitâ' uğramış idi. Kendi hak ve kuvvetinden emin olarak inayet-i rabbaniye istinad etmiş olan müttefikeyn orduları düçar-ı inkitâ' olan müzakeratta istihsal olunamayan sulh-ü kat'iyi seri ve müessir harekât-ı vukuu silahlarıyla istihsale muvaffak oldu ve Rusya hükümeti tarafımızdan teklif olunan bütün şerâti bila-itiraz kabul ile dün kat'i muahede-i sulhiyeyi imza eyledi. Millet ve memleketimizin menafi-i hukukiye ve Atiyesini temin eden bu muahede mucibince Rusya hükümeti zaten Üçüncü ordunun günden güne kemal-i muvaffakiyetle istirdad ve yalnız başlarına kalan Ermeni çetelerinden tathir eylediği vilayat-ı meşgulemizi iade ve tahliyeden başka doksan üç muharebesinde Ruslara bir kısım tazminat-ı harbiye mukabilinde terk etmeye mecbur olduğumuz kısım-ı araziye de tarih-i mezkûrdeki hududumuza kadar tahliye ve hükümetimizin arzusu vechile Batum, Ardahan, Kars havalisindeki dindaşlarımızın kendi rey ve arzularına göre ita-ı karar eylemelerine muvafakat şartını dahi kabul ve tasdik eylemiştir. Başkumandan-ı azimemiz, Sevgili Halife ve Padişahımız Efendimiz Hazretleri'nin her an lütf-u yezdane mukarrin olan niyet-i hasene-i şahaneleri eser ve bu yolda sadr olan irade-i şehriyarileri uğrunda iktiza-i mütebaki olarak millet-i Osmaniye'nin mazhar olduğu bu hayırlı neticeyi işbu arzu ve irade-i padişahi uğrunda hiçbir an feda-ı hayattan çekinmemiş ve bundan böyle mesud, hayırlı bir sulh-u umuminin istihsaline kadar da seve seve feda-ı cana amade bulunan siz bütün silah arkadaşlarıma kemal-i fahr ve sürurla tebşir ederim. Cenab-ı Hak, bize bu mesud günleri yaşatmak için bidayet-i harbden beri meydan-ı şehamette kanlarını ve canlarını güle güle iş'ar ve feda eyleyip necip, fedakâr ve kahrman şehid arkadaşlarımızın ervah-ı mübarekesini şad etsin. Bu gün mukaddes vazifeleri başında bulunan ve memleketimiz için böyle şerefli ve şanlı neticeler temin ve istihsal edinceye kadar düşmanlarıyla çarpışmaya ahdetmiş olan silah arkadaşlarımızı bundan sonraki vazifelerinde de muvaffak ve tevfiyat-ı samedaniyesine mazhar olsun. Allah yardımcımızdır"*. Atı, 8 Mart 1334/1918, Nr: 67.
- ¹⁰ Vakit, 15 Mart 1918, Nr:145.
- ¹¹ Tanin gazetesine göre Brest-Litovsk antlaşması Osmanlı devletine Kafkasya'ya

yerleşebilme fırsatı tanıdı. Kafkas kıtasında Türk-İslâm halkların bağımsızlığı Rusya'nın emperyalist emellerine karşı doğal bir set görevi üstlenerek Anadolu'nun garantisi olacaktı. Bu arada kıta Orta Asya Türkleri ile ilişkilerde köprü vazifesi görecekti. Tanin, 13 Mart 1334/1918, Nr: 3324.

- ¹² Ermeni Sorunu 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra dünya siyasetinin gündemine sokuldu. Birbiri ardına kurulan Ermeni örgütleri, Osmanlı Devleti aleyhine iç ve dışta propagandadan teröre kadar uzanan geniş bir yelpazede faaliyetlerini yürüttüler. Batılı devletlerin desteğini de arkalarına alan Ermeni cemiyetleri Rusya ile işbirliğini devamlı surette geliştirdiler. Rus-Ermeni işbirliği I. Dünya Savaşı'nda ittifaka dönüştü. Ermeniler açısından ittifakın amacı Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurmaktı. Ermenilerin bir kısmı Rusya tarafından silahlandırılan çetelere katılırken diğer kısmı da doğrudan Rus ordusuna katılarak savaşa iştirak etti. Rusya Bolşevik İhtilali ile savaştan çekilirken Ermeniler İtilaf bloğu içerisinde kalarak savaşı sürdürmeye devam ettiler. Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul, 1987, s.581-583; Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, Ankara, 1993, s.410; G. Maslofski, Umumi Harpte Kafkas Cephesi (Çev: Nazmi), Ankara, 1935, s.31; Allen-Muratoff, 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, s.225.
- ¹³ Gazetede ki haberde Ermeni mezalimi hakkında şu bilgiler veriliyordu: "*Erzincan'da Füskaat nam İslam köyü Ermeniler tarafından basılarak haneler ihrak edilmiş ve mahdurat-ı İslamiye düçar-ı tecavüz olmuştur. Erzincan Belediye Katibi Mehmet Efendi'nin validesiyle zevcesi ve dört çocuğu parçalanmıştır. Keleves karyesinde onbeş İslam kolları bağlanarak kurşuna dizilmiştir. Kol kasabası camisinin minaresinden Ermeniler tarafından atılan kurşunlardan dört Müslüman yolda şehit edilmiştir. Torul karyesi civar köylerinde katliam ve bu sırada mahdurat-ı İslamiye'ye alenen ika-yı şenaat olunmuştur. Elli kişilik bir Ermeni çetesi Ardasa'yı basarak kasabayı yağma ve çarşayı ihrak etmiştir. Trabzon'daki katabatta mevcut Ermeni efrad Tekeköy civarında altı Müslümanı şehit ve Ermeni nakliye efradı da Köse karyesinde enva-i mezalim irtikâp etmişlerdir. Ermeniler Erzincan'ın hariçle olan muvasalatını kat' ile birçok ahali-i islami hanelerinde ve meydanlarda ihrak etmişler ve köylerden müteaddit eşhası getirerek kurşuna dizmişlerdir. Gürcü, Ermeni ve Rum çetelerinden mürekkep takriben ikibin kişilik bir kuvvet postahaneyi işgal ve Müslümanları vahşiyane bir suretle katliam, başları kesilen Müslüman kadınların ve parçalanan erkeklerin cesetlerini ve aza-i muhtelifesini pek çirkin bir vaziyette teşhir etmişlerdir. Erzincan ve civarından 63 kişiyi toplayıp götürmüşlerdir. Akıbetleri malum değildir. Çardaklı boğazından Erzincan'a kadar bütün köyler tek bir kulübe kalmamak şartıyla tahribat edilmiş, şehid edilen Müslümanların meydanda kalan cenazelerin kaldırılması üç gün imtidat etmiştir. Bunlar meyanında henüz memeden kesilmiş masumların ve doksan yaşında ihtiyarların adedi pek çoktur. Erzincan'a civar köylerden beş yüz (500) kişiyi bağlayarak Erzincan'a götürmüşler ve orada kurşuna dizmişlerdir. Ermeniler Bayburt'u terk etmeden evvel iki yüzü (200) müteceviz ahali-i İslâmı katl ve ihrak etmişlerdir. Kol kasabasında elliyi (50) müteceviz Müslüman erkek ve kadının cenazeleri nehirden bulunmuştur. Görele ve Araklı karyelerine civar köylerde birçok katl ve kadınlara alenen şenaat ika edilmiştir. Tandırlık karyesinde yirmi beş (25) İslam arabalar içinde kesilmiştir. Ermeni eşkıyası Mamahatundan firar ederken nefis-i kasabada yüz (100) ve civarından celp ettikleri iki yüz (200) islami kurşunla şehit etmişlerdir. Ermeniler Aşkale'den firar ederken 25 kişiyi şehit etmişlerdir. Tazegül karyesinden otuz (30) kadın, çocuk ve erkek katlolunmuştur. Hıms köyünde zükûr ve anastan onüç (13) müstesna olmak üzere mütebaki ahali ihrak*

edilmek ve hamile kadınların karnı yarılarak çıkarılan çocuklar kucaklarına verilmek suretiyle şehit edilmişlerdir. Alaca köyünde 365 müslüman pek feci bir suretle katledilmiştir. Ermeni çetelerinin bu mezalim-i hunharanesine dair Rus orduları kumandanlarının da tasdik ettikleri müteaddit mazbatalar ve vesaik-i resmiye, şahadet-i mutebere suretleri de mevcuttur". Atı, 12 Mart 1334/1918, Nr: 71.

¹⁴ Atı, 15 Şubat 1334/1918, Nr: 46.

¹⁵ Tanin, 25 Şubat 1334/1918, Nr: 3308.

¹⁶ Vakit, 26 Şubat 1334/1918. Nr: 126.

¹⁷ Atı, 13 Mart 1334/1918, Nr: 72.

¹⁸ Atı 14 Mart 1334/1918, Nr:73.

¹⁹ Tanin, 13 Mart 1334/1918, Nr: 3324.

²⁰ Sabah, 16 Mart 1334/1918, Nr: 10176.

²¹ Atı, 19 Mart 1334/1918, Nr:78.

²² Atı, 7 Nisan 1334/1918, Nr: 97.

²³ Makalede şu hususlara değiniliyordu: "Erzurum, Van, Trabzon, Bitlis bu aksam-ı vatan bizim için iki kat azizdir. Hastalıktan rehâ bulmuş bir çocuğa validesi ne nazarla bakarsa şimdi mâder-i vatan-ı Osmaniye de eyâlât-ı müstahlasamıza öyle nigâhban oluyor. Muntazam ama kumandanları, zabitleri hissiyat-ı beşeriyeye pek de iştirak etmeyen bir ordu, ondan sonra ale-l-fevr toplanmış, kudurmuş ve azgın çeteler – Roma'da sirkte biçare esirlere savlet etmeleri kabilinden- bu dört vilayetin üzerine yığılmışlar, onları harab etmişlerdi. Karadeniz'in o güzel sahillerinden itibaren Van gölünün ra'nâ ve müstesna kıyılarına kadar o dağlık ve latif Türk illerinde her şehir, her karye, hatta diyebiliriz ki her nokta bu musibetten nasibini almıştır. Aynı Çar leşkerleri Garbî Prusya'ya, Bukovina'ya, Şarkî Galiçya'ya, Macaristan'ın bazı komitatlarına da şiddetle tasallut etmişlerdi. O güzel yerler bizim vilayetlerimizden evvel Moskof boyunduruğundan kurtuldu ve Alman, Nemçe, Macar milletleri arazi-i müstahlasayı eskisi gibi ihya ve hal-i mazlumesini terfiyi kendileri için bir izzet-i nefis meselesi bildiler. Bu gün Garbî Prusya hemen hemen hal-i sabıkına rücû etmiştir... Osmanlı insaniyeti müttetiklerinkinden geri kalmayacaktır. Oraların ahali-i muazzisine elim maziyi unutturmak, yıkılan evleri yapmak, sönen bacaları tüttürmek, harab edilen dükkânları, çiftlikleri yerine getirmek, mevaşayı tekrar tanzim etmek, sönen aileleri yeniden parlatmak... İşte Türk milletinin bugünkü gayesi, anı vadi-i tekâmülde hatve endaz olmaya sevk eden sebep..." Atı, 9 Nisan 1334/1918, Nr:99.

²⁴ Tanin, 28 Nisan 1334/1918, Nr:3369.

²⁵ Atı, 6 Mart 1334/1918. Nr: 65.

²⁶ Makalede sancaklar hakkında şu bilgilere değiniliyordu (özetle): Kars, Kars çayının yanında kurulmuş bir sancak merkezidir. Kafkas demiryolu ana hattı Gümrü'den buraya kadar uzatılmıştır. Harp tarihinde önemli bir yer işgal eden müstahkem kalesi 1877 yılında üçüncü defa Ruslar tarafından zapt edilmiştir. Ruslar Kars'ı Anadolu kıtasının demir kapısı olarak nitelendirmiş ve bu deyim askeri kayıtlara da geçmiştir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın adını harp tarihine geçiren yine Kars kalesi olmuştur. Ruslar şehri alır almaz Gümrü'den bir yol açarak Kafkasya'ya bağladılar. Şehir zapt edildiğinde 10.000'in üzerinde bir nüfusa sahipti. Kars'ın ticari önemi dikkate alınarak ciddi yatırımlar yapılmıştır. Bu kapsamda Kafkasya ve Anadolu'dan Ermeni tüccarları getirilerek iskânları teşvik edildi. Ayrıca Rus köylüleri/Malakan/Molakan getirildi. Kars'ın büyük ailelerinden olan Hatunizâdelerin arazileri gasp edilerek muhacirlere dağıtıldı. Kura nehrinin kenarında kurulmuş olan Ardahan, 93 Harbi öncesi Kars

sancağına bağlı idi. 1878'de şehrin 2.568 nüfusu vardı. Bu ahalinin büyük kısmı ahşap ve kereste ticaretiyle iştigal ediyordu. Tüccar sınıfı içinde Ermeniler de bulunuyordu. Türk beylerinden Ardahanlı Hacı Hüseyin Paşa ve Hatunizâdelerin külliyatlı arazisini savaştan önce kiralamış olan Ermeniler, bu ailelerin göç etmelerinden yararlanarak bu arazileri gasp ettiler. Karadeniz sahilinde önemli bir ticaret limanı olan Batum aynı zamanda askeri açıdan da kıymetlidir. Şehir ilhak edildiği sene vuku bulan tahrirde yerli ahali 15.000 gösterilmişti. Yerli ahalinin büyük kısmı İslam, ikinci derecede Gürcü, geri kalan ise Ermenilerden oluşuyordu. Batum vaktiyle bataklıkların çokluğu nedeniyle sıtma hastalığının en fazla görüldüğü yerlendendi. Rusların Kuzey Kafkasya'yı işgal etmelerinden sonra iki yüz bin Çerkes ve birçok Lezgi buraya göç etmek zorunda kalmış, ancak sıtmadan dolayı birkaç hane kalabilmiştir. Berlin Antlaşması'na göre Batum limanı serbest olması gerekirken Rusya bu hükmü hiçe saydığı gibi Trabzon limanının ticari üstünlüğüne son vermek üzere Kafkas demiryolu hattını Batum limanına bağladı. Bu tarihten itibaren Kafkasya ve Rusya'dan külliyatlı sayıda muhacir Batum'a akın etmeye başladı. Hükümetin baskısı üzerine Türk ahali elindeki arazileri yok pahasına satarak Batum'u terk ederek Anadolu'ya göç etmiştir. Gayet elverişli limana sahip olan Batum Kafkasların ve Orta Asya'nın Karadeniz'e açılan penceresi olup Odesa ve İstanbul'dan sonra Karadeniz'in üçüncü önemli limanıdır. Batum üzerinden her yıl 50-60 milyon pud (bir pud yaklaşık 13 okkadır) ihracat yapılmaktaydı. Bunlar içinde gaz yağı, manganez, yün, pamuk ve mısır gibi hububat öncelikli yer tutmaktaydı. Rus sermayedarlardan birçoğu Batum'da kibrit, şeker, makarna, sabun fabrikaları ve değirmenler vücuda getirmişler, petrol depoları inşa ettirmişlerdi. Son yıllarda Kafkasyalı ve İranlı müslümanlar da ticarete pay sahibi olmaya başlamışlardı. Aynı gün yayınlanan "Rusya Müslümanları (Kafkasya ve Kafkasyalılar)" adlı makalede ise Batum "Bâb-ül-medhal" Ardahan "kilid-ül-medhal" ve Kars "Sedd-ül-kalb" olarak nitelendiriliyordu. Atı, 13 Mart 1334/1918, Nr:72.

²⁷ Ahmet Emin Bey yazısında fikirlerini şöyle dile getiriyordu: "Rusya işleri hesap ve tahmine sığmıyor. Bir hafta evvel Rusya ile hal-i sulhun tesis ettiğini haber almış ve sevinmiştik. Şimdi şark cephesinde yeniden harekât-ı harbiyenin başladığını Alman tebliğinde okuyoruz. Sulh mukaddimesi diye telakki ettiğimiz bir vaziyet harbe sebep olmasından herhalde bir fevkaladelik vardır. Bunu nasıl izah edeceğiz? Rusya'da Bolşevikler hâkim olmasaydı sulha delalet eder gibi görünen bir vaziyetin harbe mukaddime teşkil etmesini izah etmek pek güç olacaktı. Çünkü Bolşeviklerden başka her kim resmi surette "hal-i harbe nihayet verdik, askerimizi terhis edeceğiz" deseydi bundan bir sulh manası çıkarmak mümkündür. Filhakika bu sözlerin bizim üzerimizde bıraktığı ilk tesir de Rusya ile hal-i sulhun tesis ettiğine ihtimal vermek oldu. Ancak ilk tesir geçtikten sonra Troçki'nin hal-i harbe nihayet verdiği hakkındaki sözleriyle sulhun kesp etmediğini anlamağa başladık. Bolşevik hükümeti sulh müzakeresine devamdan imtina ederek işleri karma karışık bir şekilde bırakırken Vakit kazanmaktan başka bir şey düşünmüyor... Eğer Bolşevikler her ne suretle olursa olsun bir itilaf akdine razı olarak hiç olmazsa askeri vaziyetin tavin etmesine imkân bıraksaydı bütün müfridane fikir ve nazariyelerini kendilerine ait dâhili işler deyip geçebilirdik. Hâlbuki Ruslar cephelerdeki vaziyeti gayr-i vazih bir şekilde bıraktıktan başka cephe civarında mezalim icrasına başladılar. Bizimle sulh akdetmiş ve istiklali Petersburg hükümeti tarafından kati surette tasdik edilmiş olan Ukrayna'ya ve yine istiklalini tasdik etmiş olduğumuz Finlandiya'ya tecavüze başladılar. Bu gürültülerin devamı bize şark cephesinde sulh ve sukutun tesisine raptettiğimiz askeri ve iktisadi mıntıkların hepsinden mahrum

biraktıktan başka gayr-i vazih ve tehlikeli bir vaziyet hâsıl ediyor... Bugünkü Alman tebliğinden anlaşıldığına göre Alman müttefiklerimiz şimal cephesinde muhasamata başlamışlardır. Avusturya-Macaristan ordusunun da Ukrayna'ya muavenet edeceğine ve bizimle hal-i sulh de bulunan Ukrayna'nın her tarafında sükûn ve asayişin takarrür etmesi maksadıyla yakında harekâta başlayacağına şüphe yoktur. Bu hususta pek büyük askeri müşkülata tesadüf edeceğine ihtimal verilmez. Rusya bugün öyle bir hale gelmiştir ki harici bir düşmanla uğraşmak mecburiyetinin memleket dâhilinde vahdet hâsıl edebilmesi ihtimal haricine çıkmıştır... Teşkilatı baştanbaşa yıkılmış, istihsalatı durmuş, askerinde nizam ve intizam kalmamış bir memleketin dâhilinde bu kadar düşmanlar varken mükemmel bir surette mücehhez bir orduya karşı durabileceği hatıra bile gelmez. Müttefiklerimiz ileri harekâtlarıyla Bolşevikleri akıllarını başlarına alarak kati kararlar vermeye mecbur edeceklerdir." Vakit, 20 Nisan 1334/1918, Nr: 180.

²⁸ Atı, 6 Nisan 1334/1918, Nr: 96.

²⁹ Atı, 7 Nisan 1334/1918, Nr: 97.

³⁰ Atı, 16 Nisan 1334/1918, Nr: 106.

³¹ Sabah, 16 Nisan 1334/1918, Nr:10208; Tanin, 16 Nisan 1334/1918, Nr: 3357.

³² Yazıda şöyle denilmekteydi: "1877 Osmanlı-Rus muharebesinden evvel Lazistan sancağının merkezi iken, Berlin Muahedenamesi mucibince muvakkaten Rusya'ya terk edilmiş olan Batum bu eski muharebede de Türk kahramanlığına şahid olmuş, Ruslar bu güzel şehri zapt için ilerlemişlerse de muvaffak olamamışlar, sonra bil-mecburiye şehir Ruslara bırakılmıştır. Sultan Abdülaziz zamanında Trabzon Valisi Emin Muhlis Paşa'nın himmetiyle civardaki bataklıklar tathir ve şehir islah ve imar edilmiş ve "Aziziye" namıyla büyük bir camide yapılmıştı. Ruslar zamanında şehir daha ziyade tevessü etmiş daha da güzelleşmiş, muntazam caddeler açılmış büyük ve umumi bahçeler vücuda getirilmişti. Şehrin tahkim edilmemesi Berlin Muahedenamesi ahkâmından olmasına rağmen Batum mükemmel bir harp limanı haline konulmuştur. Batum, Karadeniz'in kısm-ı şarkıyyesinde Kafkasya sahilinin mühim bir liman haline getirilmeye en müsait olan yeridir. Biraz daha şimalde vaki (Poti) bataklıklar içinde bulunması ve büyük gemilerin takarrübüne imkân vermemesi itibarıyla hiç işe yaramayan bir yerdir. Batum limanına en büyük gemiler bile sokulabilir. (Poti) ve Tiflis tarikiyle Bakü'ye giden demir yolunun hitam-ı inşasından sonra bu liman bir kat daha ehemmiyet kesb etmiş ve Kafkasya'nın mühim bir ihracat limanı olmuştur. Bu liman petrolden maada hayvanat, pamuk, meyve ve yunus balığından çıkarılan yağı ihraç eder. Fakat Batum'un faaliyet-i ticariyesi Tiflis- Bakü Demiryoluna malik olmaksızın da tezayüd edilebilir. Çoruh vadisinin ve buna gelip karışan tabii nehirlerin kuvve-i inbaniyesi parlak olan topraklar Batum vasıtasıyla ihraç olunacak hâsılatı yetiştirmeye müsaittir. Bilhassa Çoruh doğrudan doğruya limana rabt edilecek olursa şehrin arkasındaki zengin memleket ile rabtası daha mükemmel bir şekle konulmuş olur. Çoruh nehri üzerinde seyr-ü seferin güçlüğüne ve tehlikesine rağmen bunlardan da istifade edilmelidir...Batum limanına kesbettiği ehemmiyet şehir nüfusunun pek ziyade tezayüdünü mucip olmuştur. Evvelce 5-6 binden ibaret olan nüfus en son istatistiklere nazaran 45 bine yaklaşmıştır. Nüfusunun ekseriyet-i azimesi Müslüman-Türk olan bu sevimli limanın Türk kucağına avdet etmesi göğüslerimizi büyük bir gurur ve sevinç ile kabartmaktadır". Tanin, 16 Nisan 1334/1918, Nr: 3357.

³³ Atı, 20 Nisan 1334/1918, Nr: 110.

³⁴ Vakit, 26 Nisan 1334/1918, Nr: 186; Maverayı Kafkas Hükümeti'nin Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımama yönündeki direnci Trabzon ve Batum konferanslarından

sonra kırılmıştır. Mevra-yı Kafkas Hükümeti, Batum Konferansı sırasında Osmanlı heyetinin talebi üzerine kendini feshedecektir. 26 Mayıs 1918'de Mavera-yı Kafkas Hükümeti'nin yerine üç milli devlet (Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan) ortaya çıkacaktır. Geniş bilgi için bkz: Enis Şahin, Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918), Ankara 2002.

³⁵ Tanin, 27 Nisan 1334/1918, Nr:3368.

³⁶ Tanin, 15 Mayıs 1334/1918, Nr:3386.

³⁷ Sabah, 27 Nisan 1334/1918, Nr:10219.

³⁸ Atı, 27 Nisan 1334/1918, Nr:117.

³⁹ Yazıda Kars'ın yakın tarihi hakkında şu bilgilere yer veriliyordu: "Sabık Rus İmparatorluğu'nun sabık Kars eyaleti, çok eski zamandan beri Türklerin kılıcı altında yaşamış ve sonra uzun müddet Çar istilalarına karşı cenup kapılarını kapamış eski Osmanlı topraklarından mürekkeptir... Bütün Kars eyaleti ve bilhassa Kars şehrinin merkezini teşkil ettiği havalı Şarki Anadolu arazi-i cibaliyyesinin en sarp, en arızalı aksamını muhtevidir. Sabık Rus Kars eyaleti 18,637 kilometre murabba araziye ve 240,000 nüfusa maliktir... Kars şehri Aras Nehri'nin sol ayaklarından birini teşkil eden Arpaçay üzerinde kanidir. Şehir küçüklüğüne ve mükemmel vesait-i nakliye ortasında bulunmamasına rağmen ticareti oldukça müterakkidir. Pek sarp arazi üzerinde bina edilmiş olan şehir, aynı zamanda bu havalinin öteden beri en müstahkem bir kalesini teşkil etmiştir. Aleksandrapol ile Erzurum arasında temin-i muvasala eden yollara hakim bulunduğu için öteden beri bu şehrin tahkimine büyük bir ehemmiyet verilmiştir. Kars ile defa Selçuklular tarafından fethedilmiş, ondan sonra küçük fasılalarla hep Türklerin elinde kalmıştır. Ruslar ve İranlılar Kars'ı zapt etmek için pek çok uğraşmışlardır. Bir aralık 1774'te İranlılar ve 1828'de Ruslar Kars kalesini düşürmeğe muvaffak olmuşlarsa da yine Türkler tarafından istirdad edilmiştir. Son 1877 Rus muharebesinde Kars iki defa muhasaraya uğramış, birinde Ruslar ricata mecbur olmuş, ikinci de ise şehir kısmen hıyanet eseri olarak sükût eylemiştir...". Tanin, 27 Nisan 1334/1918, Nr:3368.

⁴⁰ Vakit, 27 Nisan 1334/1918, Nr: 187.

⁴¹ Atı, 28 Nisan 1334/1918, Nr:118.

⁴² Sabah, 29 Mayıs 1334/1918, Nr: 10251.

⁴³ Sabah, 4 Haziran 1334/1918, Nr: 10256.

⁴⁴ Sabah, 5 Haziran 1334/1918, Nr: 10257.